

Лінгводидактичний потенціал прецедентних текстів у літературному дискурсі: методологічні підходи до викладання російської мови як іноземної

Linguodidactic Potential of Precedent Texts in Literary Discourse: Methodological Approaches to Teaching Russian as a Foreign Language

Olha Hamali, Olga Kanevska and Kateryna Hostra

Kryvyi Rih State Pedagogical University, 54 Universytetskyi Ave., Kryvyi Rih, 50086, Ukraine

ARTICLE INFO

Keywords:

мовна особистість
прецедентний текст
прецедентний феномен культури
російська мова як іноземна
лінгводидактика
художній дискурс
соціокультурна компетенція
міжкультурна комунікація
linguistic personality
precedent text
precedent cultural phenomenon
Russian as a foreign language
linguodidactics
literary discourse
sociocultural competence
intercultural communication

Анотація

Дослідження розкриває та характеризує лінгводидактичний потенціал вивчення прецедентних текстів у художньому дискурсі на заняттях з російської мови як іноземної. Мовна особистість описується як об'єкт лінгводидактики з акцентом на специфіці розуміння та використання прецедентних текстів як маркерів рівня сформованості мовної особистості. У статті розроблено систему завдань на основі прецедентних текстів художнього дискурсу, спрямованих на розширення соціокультурного кругозору студентів. Встановлено, що мовна особистість являє собою багатопланову та багатокомпонентну сукупність мовних здібностей, умінь та готовності здійснювати мовленнєві дії різного ступеня складності з урахуванням сформованості особистісного, ціннісного (світоглядного) та культурологічного компонентів. Виявлено, що найважливішою характеристикою мовної особистості є рівень володіння мовою, який передбачає знання мовних одиниць та вміння використовувати їх відповідно до національно-культурних традицій та ситуації спілкування. Доведено, що одним із найбільш значущих показників рівня сформованості мовної особистості є володіння прецедентними текстами – іменами, висловлюваннями, культурними символами, які є значущими для індивіда та суспільства. Запропонована методика роботи з прецедентними текстами передбачає поетапне ускладнення завдань: від простих вправ на розуміння значення до творчих завдань з інтерпретації та самостійного використання прецедентних текстів у мовленні. Дослідження демонструє, що систематична робота з прецедентними текстами сприяє розширенню лексичного запасу студентів, розвитку логічного мислення та пам'яті, формуванню соціокультурної та комунікативної компетенцій.

This research reveals and characterizes the linguodidactic potential of studying precedent texts in literary discourse in Russian as a foreign language classes. The linguistic personality is described as an object of linguodidactics with emphasis on the specificity of understanding and using precedent texts as markers of linguistic personality development level. The article develops a system of tasks based on precedent texts from literary discourse aimed at expanding students' sociocultural horizons. It has been established that a linguistic personality represents

a multilayered and multicomponent set of linguistic abilities, skills, and readiness to perform speech acts of varying complexity, considering the formation of personal, value (worldview), and culturological components. The study reveals that the most important characteristic of a linguistic personality is the level of language proficiency, which presupposes knowledge of linguistic units and the ability to use them in accordance with national-cultural traditions and communication situations. It has been proven that one of the most significant indicators of linguistic personality formation level is mastery of precedent texts – names, utterances, cultural symbols that are significant for the individual and society. The proposed methodology for working with precedent texts involves gradual task complexity: from simple exercises on meaning comprehension to creative tasks on interpretation and independent use of precedent texts in speech. The research demonstrates that systematic work with precedent texts contributes to expanding students' vocabulary, developing logical thinking and memory, and forming sociocultural and communicative competencies.

1. Вступ

Лінгводидактика другої половини XX – початку XXI століть керується переважно ідеями антропоцентризму. Саме тому значна частина досліджень зосереджена на вивченні мовної особистості [2, 8, 14, 20, 27], одним із компонентів якої є рівень володіння мовою. Наукові дослідження вказують на те, що мовна особистість вважається сформованою, якщо вона володіє певним набором не лише мовних і мовленнєвих знань та вмінь, але й фоновими знаннями, які відображають соціокультурні, культурно-історичні та національні особливості народу, мова якого вивчається.

У прецедентних текстах містяться: фразеологічні одиниці, крилаті вислови, прислів'я, приказки, “промовисті” імена та назви, що несуть знання, приховані внутрішньою формою слова, його власними зв'язками з культурою. У прецедентних текстах,

This article is a translated and updated version of the article published in [11].

 pere_slov@gmail.com (O. Hamali); o.b.kanevska@gmail.com (O. Kanevska); gostra@kdpu.edu.ua (K. Hostra)

 <https://kdpu.edu.ua/pers-arc/oiamali.html> (O. Hamali);

<https://kdpu.edu.ua/personal/obkanevska.html> (O. Kanevska);

<https://kdpu.edu.ua/personal/gostra.html> (K. Hostra)

orcid(s): 0000-0002-3616-1012 (O. Hamali); 0000-0003-1703-7929 (O. Kanevska); 0000-0002-2266-492X (K. Hostra)

які є своєрідним цитуванням відомих імен, подій творів літератури, театру, кіно, живопису, закладено знання про будь-який дискурс, включаючи художній.

Слід зазначити, що термін “прецедентний текст” вперше ввів у науковий обіг Ю.М. Караулов у своїй доповіді “Роль прецедентних текстів у структурі та функціонуванні мовної особистості” на VI Міжнародному конгресі викладачів російської мови та літератури в 1986 році [14]. Вчений першим вказав на те, що звернення до вихідного тексту часто дається натяком, посиленням, знаком, і таким чином або весь текст, або його окремі фрагменти, співвіднесені з комунікативною ситуацією або більшою життєвою подією, включаються в комунікативний процес.

Сьогодні теорія прецедентності активно розробляється як лінгвістами, так і лінгводидактами [3, 4, 10, 5, 7, 19, 20, 28, 31, 34]. Глибоке вивчення іноземної мови неможливе без формування знань про різноманітні прецедентні тексти, що існують у ній, їх розуміння, оволодіння навичками їх доречного використання в міжкультурній комунікації.

Таким чином, без знання прецедентних текстів та вміння їх використовувати мовна особистість не буде цілісною, оскільки прецедентні тексти зберігають інформацію про культуру, історію та реалії народу. Вчені усвідомили важливість включення роботи з прецедентними текстами у викладання російської мови як іноземної та почали розробляти методи роботи з ними як лінгводидактичним матеріалом, який є водночас засобом і об'єктом вивчення [39, 18, 24, 26]. У зарубіжній методиці викладання іноземних мов також приділяється увага лінгводидактичному потенціалу прецедентних текстів [6, 23, 36, 16]. Так, А. С. Хошнія [16], Х. Р. Довлатабаді [6] запропонували методику навчання англійських ідіом на уроках іноземної мови в іранських школах; Дж. І. Ліонтас підкреслює освітнє, мотиваційне значення ідіом у вивченні іноземних мов [23]. Методисти продовжують пошук ефективних методів і прийомів використання прецедентних текстів як навчального матеріалу, що визначає актуальність даного дослідження.

Мета роботи – виявити та охарактеризувати лінгводидактичний потенціал вивчення прецедентних текстів у художньому дискурсі на заняттях з російської мови як іноземної.

Досягнення мети вимагає вирішення таких завдань: 1) описати мовну особистість як об'єкт лінгводидактики; 2) визначити специфіку розуміння та використання прецедентних текстів як характеристик рівня мовної особистості; 3) розробити завдання на основі прецедентних текстів художнього дискурсу, спрямовані на розширення кругозору студентів соціокультурною інформацією.

2. Мовна особистість як об'єкт лінгводидактики

Це людина, особа, яка створює культуру та живе в ній. Саме в особистості на перший план виходить соціальна природа людини, а сама людина виступає як суб'єкт соціокультурного життя. Звернення вчених до проблеми мовної особистості пов'язане з гуманізацією наукової парадигми, з поворотом до ціннісно-орієнтованих галузей знання, з поверненням антропоцентричної картини світу.

Особистість у філософії – це людський індивід з точки зору його соціальних якостей, які формуються в процесі історично конкретних видів діяльності та суспільних відносин [12]. У соціології та політології особистість – це людина як суб'єкт відносин та свідомої діяльності, а також стабільна система соціально значущих рис, що характеризують індивіда як члена суспільства [9]. У педагогіці під особистістю розуміють людину, яка розглядається зі сторони психологічної та соціальної сутності, що характеризується розвитком психіки, здатністю активно мислити, здатністю засвоювати соціальний досвід [30]. У психології термін “особистість” позначає системну соціальну якість, що набувається та характеризує рівень і якість представлення соціальних відносин в індивіді [29]. У повсякденному житті, говорячи про особистість, ми маємо на увазі спосіб життя індивіда або його ставлення до життєвих ситуацій.

Наука знає різні концепції особистості. Так, американський психолог А. Маслоу представляє особистість як буття внутрішньої природи. Формування особистості, з його точки зору, – це рух до ідеалу, в якості якого виступає людина, яка повністю реалізувала себе [25]. За Б. Ф. Скіннером, особистість – це система знань і досвіду, набутих під час навчання та виховання [33]. Когнітивна теорія Дж. Келлі [15] та Дж. Роттера [32] стверджує, що особистість формується та реалізується завдяки системі накопичених конструктів (системі знань, індивідуальних смислів, що формують зміст особистого досвіду). Таким чином, на думку вчених, набутий людський досвід надзвичайно важливий для формування особистості.

Досвід народу в цілому та окремої людини фіксується в мові, що визначає необхідність розглядати особистість з точки зору її мовної презентації та реалізації. Вперше до поняття “мовна особистість” звернувся німецький вчений Й. Л. Вайсгербер, який розвивав ідеї В. фон Гумбольдта про нерозривний зв’язок людини з рідною мовою. Обґрунтовуючи “закон рідної мови” та розглядаючи індивіда, вчений стверджував, що рідна мова – це процес мовного представлення світу. Й. Л. Вайсгербер довів, що дієвість рідної мови можна простежити протягом усього розвитку [37].

У російському мовознавстві перші кроки в цій галузі зробив В. В. Виноградов. Він вказав на два способи представлення мовної особистості в тексті (насамперед художньому) – особистість автора та особистість персонажа [38]. О. О. Леонтьєв у своїй книзі “Мова, мовлення та мовленнєва діяльність” розглядав людину, яка говорить [22].

Г. І. Богін запропонував модель мовної особистості, в якій людина розглядається з точки зору її “готовності виконувати мовленнєві акти, створювати та приймати твори мовлення” [2]. Вчений виділив 5 рівнів мовної особистості на основі типових недоліків мовленнєвих актів. Автор будує модель найвищого рівня розвитку (“адекватний синтез”) мовної особистості як складну багатоступеневу структуру.

В. В. Красних дещо інакше представляє структуру мовної особистості: 1) людина, яка говорить – людина в мовленнєвій діяльності; 2) власне мовна особистість –

людина, яка проявляє себе в мовленнєвій діяльності та має набір знань і уявлень; 3) мовленнєва особистість – людина, яка реалізує себе в спілкуванні, обирає певну комунікативну тактику та дотримується її; 4) комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного мовленнєвого акту [20]. Безперечно, що мовна особистість є багатовимірним та багатокомпонентним явищем.

За Ю. М. Карауловим, мовна особистість – це людина, яка має здатність створювати та сприймати тексти, що відрізняються структурною та мовною складністю; глибиною та точністю відображення дійсності; певною цільовою спрямованістю [14]. Структура мовної особистості, на думку вченого, включає чотири рівні, кожен з яких складається зі спеціальних одиниць, відносин між ними та стереотипів:

- 1) вербально-семантичний, що передбачає традиційний опис формальних засобів вираження певних значень. Окремі слова, граматичні конструкції, семантичні, синтаксичні та асоціативні зв'язки об'єднуються в єдину вербальну мережу; стереотипи на цьому рівні представлені лексико-граматичними формулами та кліше (найбільш вживані, стандартні фрази, прості речення: піти до магазину, їхати автобусом, вивчити вірш). Цей рівень вважається нульовим, позбавленим особистісних характеристик;
- 2) когнітивний, одиницями якого є концепти, ідеї, поняття, що формують картину світу відповідно до внутрішнього світу індивіда. Підрядно-координативні відносини між одиницями вибудовуються в досить сувору впорядковану ієрархічну систему. Це початковий рівень формування мовної особистості, коли, володіючи варіативністю, кожна людина робить вибір визначень, афоризмів, прислів'їв, тобто прецедентних текстів, адекватних власному світогляду. За Ю. М. Карауловим, саме з цього рівня починається власне мовна особистість, оскільки стає можливим індивідуальний вибір [14];

- 3) прагматичний, що включає цілі, мотиви, інтереси, установки та наміри; на цьому рівні відбувається перехід від оцінок мовленнєвої діяльності особи до розуміння реальної діяльності у світі, реалізується комунікативно-діяльнісна потреба особи;
- 4) ситуаційний, що передбачає використання мовних знань залежно від ситуації.

Останні два рівні більш схильні до індивідуалізації. Їх одиницями є комунікативні та діяльнісні потреби індивіда (їх точний перелік не існує), відносини між ними визначаються умовами сфери спілкування та характеристиками комунікативної ситуації.

Також зазначимо, що до змісту мовної особистості включаються такі компоненти:

- 1) ціннісний, світоглядний компонент, тобто система цінностей або життєвих смислів. Мова забезпечує початковий і глибокий погляд на світ, формує той мовний образ світу та ієрархію духовних уявлень, які лежать в основі формування національного характеру та реалізуються в процесі мовного діалогу;
- 2) культурологічний компонент, рівень освоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови. Залучення фактів культури мови, що вивчається, пов'язаних з правилами мовленнєвої та немовленнєвої поведінки, сприяє формуванню навичок адекватного використання та ефективного впливу на партнера по комунікації;
- 3) особистісний компонент, тобто те індивідуальне, глибоке, що є в кожній людині.

Високий ступінь сформованості цих компонентів зумовлює компетентність мовної особистості. Таким чином, мовна особистість – це особистість, виражена в мові та за допомогою мови.

Складність структури мовної особистості визначає складність процедури її вивчення. Існує кілька рівнів аналізу мовної особистості.

Перший з них ґрунтується на текстах, створених мовною особистістю. Як правило, це тексти нетипового змісту. На цьому рівні з тексту виділяється та аналізується

варіативна частина в картині світу особистості, специфічна для даної особистості. Це семантичний рівень.

Другий рівень аналізу передбачає виявлення та характеристику мотивів і цілей, які рухають поведінкою, керують продукуванням тексту та врешті-решт визначають ієрархію смислів і цінностей у мовній моделі світу особистості. Цей рівень називається когнітивним.

Найвищий рівень аналізу – мотиваційний. Інваріантом тут є ідея сенсу буття, мета життя людства та людини як виду *homo sapiens*, а варіативну частину складають індивідуальні мотиви та цілі. На цьому рівні мовна особистість як об'єкт вивчення зливається з особистістю в найбільш загальному, соціально-психологічному сенсі, що є природним, оскільки за визначенням мовна особистість є соціально-психологічною особистістю, вираженою в мові (мовах) та через мову, реконструйованою в її основних рисах на базі мовних засобів.

Отже, поняття “мовна особистість” є поглибленням, розвитком, насиченням додатковим змістом поняття особистості взагалі, а аналіз мовної особистості є одним з аспектів характеристики особистості в цілому.

Ми зазвичай вступаємо в контакт з іншою людиною через мову. Але що означає поняття “володіння мовою”? Донедавна ця фраза не розумілася лінгводидактами як термін, вона використовувалася майже інтуїтивно. Розумілося, що можна говорити про володіння мовою, якщо даний індивід здатний розуміти висловлювання даною мовою та будувати в ній тексти (усні та письмові) за певними правилами, спільними для всіх, хто розмовляє цією мовою.

Однак мовна особистість реалізує себе через спілкування. Людина не просто будує ланцюжок висловлювань, а обирає та реалізує одну з можливих тактик, стратегій і методів спілкування, які вона осмислює, формуючись у певному національно-мовному середовищі. Це означає, що знання методів і тактик спілкування та національно-культурних традицій їх використання визначає адекватність поведінки індивіда в тому

чи іншому національно-мовному середовищі та, відповідно, рівень володіння тією чи іншою мовою.

За Ю. Д. Апресяном, володіти мовою означає: а) вміти виражати заданий зміст різними (в ідеалі всіма можливими в даній мові) способами (здатність до перефразування); б) вміти витягувати зміст з того, що сказано даною мовою, зокрема, розрізняти подібні, але різні за змістом висловлювання (розрізнення омонімії) та знаходити спільний зміст у зовні різних висловлюваннях (володіння синонімією); в) вміти відрізняти лінгвістично правильні речення від неправильних [1]. Тобто володіння мовою – це вміння її використовувати.

Рівень володіння мовою визначає ступінь правильного використання та розуміння мови. Так, Л. П. Крисін виділяє кілька рівнів володіння мовою залежно від характеру мовних знань і вмінь [21]. Охарактеризуємо їх.

Перший рівень – власне лінгвістичний. Перебуваючи на цьому рівні володіння мовою, людина може виражати думки різними способами, вміє витягувати зміст і відрізняє лінгвістично правильні речення від неправильних. На цьому рівні людина розуміє текст без додаткових пояснень, здатна перефразувати висловлювання. Це найлегший рівень. Наведені вище знання та вміння є основою навички, яка називається “володіння мовою”.

Другий рівень – національно-культурний. На цьому рівні людина не тільки розуміє мову, але й враховує національні та культурні особливості народу при її використанні. Так, для росіянина (тобто російськомовного жителя) цукор – це рафінад у шматочках; розсипний цукор він називає просто піском. А для українця, в свою чергу, м’ясо – це насамперед свинина, що було враховано, наприклад, виробниками вермішелі “Мівіна”, які назвали один сорт “М’ясна” (зі шматочком свинини з прожилками сала на етикетці), а інший – “Яловича”, тобто яловичина.

Третій рівень – енциклопедичний, що передбачає володіння не тільки словом, але й реаліями, які стоять за словом, та зв’язками між цими реаліями. Так, людина, яка

володіє російською мовою, повинна знати, що годинник цокає, поспішає, запізнюється, стоїть, знати не тільки значення слова, але й його лексичну та граматичну сполучуваність, фразеологічні поєднання з цим словом (точний як годинник). Цей рівень вимагає врахування культурних традицій у побудові висловлювань.

Четвертий рівень – ситуативний. Цей рівень передбачає застосування мовних знань залежно від ситуації. Це пов'язано з тим, що комунікативна ситуація складається з кількох компонентів, і якщо ці компоненти змінюються, то відповідно змінюється і манера спілкування. Наприклад, спілкування між студентом і викладачем в університеті під час заняття або засідання кафедри є більш формальним, ніж їх спілкування на зустрічі проблемної групи.

Отже, володіння мовою – це фактично мовні навички мовця, це вміння використовувати мову, здатність вибирати правильні мовні засоби. Різні рівні сформованості цих навичок характеризують відповідні рівні володіння мовою: власне лінгвістичний, національно-культурний, енциклопедичний, ситуативний. Рівень розуміння повідомлення та здатність висловити свої думки, тобто успішна комунікація.

Вчені підкреслюють: існує аналогія між мовною особистістю та її національним характером, оскільки “носієм національного начала в обох випадках є відносно стабільна в часі, тобто інваріантна в масштабі самої особистості, частина в її структурі, яка фактично є продуктом тривалого історичного розвитку, об'єктом міжпоколінної передачі досвіду” [14]. Національне пронизує всі рівні організації мовної особистості, на кожному з них набуваючи своєрідної форми втілення та застиглої, статистичного та інваріантного характеру, його динамічного, історичного компонента. Прецедентний текст належить до національного культурного простору, знайомого будь-якому пересічному члену лінгвокультурної спільноти, тому інваріант його сприйняття включається в когнітивну базу та є одним з показників володіння мовою мовної особистості.

3. Розуміння та використання прецедентних текстів як характеристика рівня мовної особистості

Як зазначалося вище, володіння мовою передбачає високий рівень володіння мовою в прецедентних текстах, які є невід'ємною частиною мови, що вивчається, і несуть соціокультурну, культурно-історичну та національну інформацію.

За визначенням Ю. М. Караулова, прецедентні тексти – це “тексти, значущі для особи в когнітивному та емоційному відношенні, що мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому оточенню даної особи, включаючи її попередників і сучасників, і, нарешті, такі, звернення до яких відновлюється неодноразово в дискурсі даної мовної особистості” [14]. Це казки, міфи, епоси, легенди, притчі, анекдоти, а також класичні тексти письмової традиції – твори класичної художньої літератури та інших видів мистецтва (архітектура, скульптура, живопис), що передаються з покоління в покоління в усній традиції.

Дослідник зазначає, що мовний спосіб вираження прецедентного текстового символу природно збігається з методами вираження стереотипів інших рівнів: це може бути цитата, що стала крилатою фразою (“Чим менше жінку ми любимо, тим легше подобатись їй”, “Зібрати всі книги та спалити”, “Нехай нас мине гірше всіх печалей і панський гнів, і панська любов”, “Ми орали!”, “Чи не ганятися б вам, батюшко, за дешевизною”), власне ім'я, що служить не тільки для вказівки на художній образ, але й актуалізує в адресата всі конотації, пов'язані з відповідним прецедентним текстом (Раскольников, Сонечка Мармеладова, Обломов, Воланд, Майстер і Маргарита) тощо.

Ю. М. Караулов характеризує прецедентні тексти через поняття “хрестоматійність”, яке стосується, насамперед, творів класиків літератури, що вивчаються в рамках загальної шкільної програми, та текстів, добре відомих мовцям з тієї чи іншої причини. Для носіїв російської культури такими текстами є твори О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова, М. В. Гоголя, Ф. М. Достоевського, Л. М. Толстого, А. П. Чехова та

ін. Наслідком хрестоматійного характеру прецедентних текстів стає їх “переінтерпретованість”, внаслідок чого прецедентні тексти “виходять за межі словесної творчості, де вони спочатку з’явилися, втілюються в інших формах мистецтва (драматична вистава, поезія, опера, балет, живопис, скульптура)” [14].

Таким чином, ми виділяємо ряд основних характеристик прецедентних текстів: хрестоматійність і загальновідомість, емоційна та когнітивна цінність, переінтерпретація. Наявність цих характеристик перетворює тексти на факт культури, що несе культурну інформацію. Тому знання або незнання прецедентних текстів дає можливість віднести або не віднести мовну особистість до даної епохи та її культури.

Сучасна наука розширює коло одиниць, які Ю. М. Караулов позначив терміном “прецедентний текст”. Так, Г. Г. Слишкін і М. А. Єфремова називають прецедентними текстами “будь-яку послідовність мовних одиниць, що характеризується цілісністю та зв’язністю, що має ціннісну значущість для будь-якої культурної групи” [34].

Тому вчені відносять до прецедентних текстів: “тексти, що мають цінність протягом відносно короткого часу”; “тексти, які є прецедентними для відносно вузького кола людей (сімейна група, студентський колектив, наприклад, рекламний ролик або анекдот)” [34]; тексти, цінні для конкретної особи. Посилання на індивідуальний стиль письменника, ідентифікований за текстом, на який посилаються, також можуть вважатися прецедентними.

У міру розширення обсягу поняття “прецедентний текст” виникла потреба в його внутрішній класифікації. Були виділені такі типи прецедентних текстів:

- “прецедентне висловлювання” – відтворений продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності, завершена та самодостатня одиниця, яка може бути або не бути предикативною;
- “прецедентна ситуація” – “ідеальна” ситуація з певними конотаціями. Наприклад, ситуація зради Іудою Христа, яка розуміється як еталон зради взагалі;

- “прецедентне ім’я” – “індивідуальне ім’я, пов’язане або 1) з широко відомим текстом, що належить до числа прецедентних (Обломов, Тарас Бульба тощо), або 2) з ситуацією, широко відомою носіям мови та такою, що служить прецедентом (Іван Сусанін, Колумб тощо)” [28].

На сьогодні набув поширення термін “прецедентний культурний феномен” [13, 17, 31, 35], який можна розглядати як родові поняття щодо понять “прецедентне ім’я”, “прецедентна ситуація”, “прецедентне висловлювання”, а також фразеологічна одиниця, прислів’я, приказка тощо. Дослідники трактують цей термін у комунікативному та лінгвокогнітивному аспектах. Так, Н. В. Смикунова підкреслює, що прецедентний феномен культури – це одиниця дискурсу, яка регулярно відновлюється в мовленні та відома всім представникам національної лінгвокультурної спільноти [35]. Ж. В. Колоїз вважає його результатом певних когнітивних операцій, певним чином “упакованими” знаннями, які служать засобом кодування, трансформації, інтерпретації релевантної інформації, можуть функціонувати у вигляді згорнутих метафор, відображати як раціональні, так і емоційні оцінки та отримувати символічне значення [17].

Таким чином, прецедентний феномен культури – це когнітивна структура, сформована в когнітивній базі носіїв мови на основі їх соціокультурного та національно-історичного досвіду [13]. Ми вважаємо, що до прецедентних культурних феноменів належать: фразеологічні одиниці та паремії, крилаті фрази (фразеологічні вирази), назви культурно-історичних подій та об’єктів, відомі власні імена, різні тексти (пісні, вірші, скороговки, лічилки, фільми тощо), лексичні одиниці, що позначають лінгвокультурні об’єкти та мають лінгвокультурну значущість (реалії та побутові предмети, народні символи тощо), які відомі носіям мови та які вони можуть відтворювати у своєму мовленні [13].

Ю. М. Караулов виділяє три способи звернення до прецедентних текстів:

- 1) природний спосіб, коли текст у своєму первісному вигляді доходить до читача або слухача як безпосередній об'єкт сприйняття;
- 2) спосіб, що передбачає або трансформацію вихідного тексту в інший вид мистецтва, призначений для безпосереднього сприйняття, або вторинні роздуми про вихідний текст;
- 3) семіотичний спосіб, коли звернення до вихідного тексту дається натяком, посиланням, знаком, і таким чином або весь текст включається в комунікативний процес, або його окремі фрагменти, співвіднесені з комунікативною ситуацією або більшою життєвою подією [14].

Чим різноманітніші способи використання прецедентних текстів, тим вищий рівень розвитку мовної особистості.

Дослідники [10, 20, 31] підкреслюють, що доцільно співвідносити рівні мовної особистості з рівнем знання прецедентних текстів. Так, Ю. Є. Прохоров виділяє чотири рівні прецедентності, що відповідають чотирьом рівням мовної особистості [31]:

- перший рівень прецедентності, автопрецедент, відповідає мовній особистості як індивіду “з власною свідомістю, словником”, тобто характеризує індивідуальні риси особистості. Зазначимо, що не всі лінгвісти (наприклад, В.В. Красних) погоджуються з виділенням автопрецедентного рівня, вважаючи його не мовним, а виключно індивідуально-мовленнєвим явищем;
- другий рівень прецедентності, соціум-прецедент, характеризує мовну особистість як члена певного суспільства (сімейного, конфесійного, професійного тощо). Мовна особистість, яка перебуває на цьому рівні, має “спільні знання, ціннісні орієнтації та засоби їх семантизації з іншими членами цього суспільства”, виступає як особа, що належить до певної соціальної групи;
- третій рівень прецедентності, національний прецедент, свідчить про формування мовної особистості як члена певного національно-культурного суспільства, яке

володіє “певним набором культурних об’єктів та їх символів, спільних для всіх включених у цю спільноту”;

- четвертий рівень прецедентності, універсальний прецедент, представляє мовну особистість як члена людського роду, “що володіє знаннями та ідеями, спільними для всіх людей”.

Ми підкреслюємо, що рівні мовної особистості, крім першого, який характеризує розумові здібності індивіда, відображають залученість індивіда до великої соціальної групи.

Кожен рівень має свої прецедентні феномени. Так, автопрецедентному рівню відповідають автопрецеденти – явища навколишнього світу, відображені у свідомості індивіда, які мають особливу когнітивну, емоційну, аксіологічну значущість для цієї особи, пов’язані з особливими індивідуальними уявленнями, включеними в унікальні асоціативні ряди (запах домашньої випічки, пейзаж за шкільним вікном, вірші, написані на день народження друга тощо).

Соціум-прецедентний рівень характеризується через соціум-прецедентні феномени, які “відомі будь-якому середньому представнику певного суспільства та входять до колективного когнітивного простору” [31]. Прикладом є текст Євангелія, який є прецедентним для будь-якого представника християнського суспільства. Якщо суспільство обмежене рамками сім’ї, соціум-прецедентні феномени можуть зближуватися з автопрецедентними.

Національно-прецедентний рівень характеризується національно-прецедентними феноменами, які відомі будь-якому середньому представнику тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти.

Універсально-прецедентний рівень представлений універсально-прецедентними феноменами, які відомі будь-якому сучасному повноцінному *homo sapiens* та включені в універсальний когнітивний простір людства [31]. Таким чином, одним з найбільш

значущих показників рівня сформованості мовної особистості та рівня володіння мовою є володіння прецедентними текстами (використання та розуміння) – іменами, висловлюваннями, культурними символами, які є значущими для особи та суспільства, до якого ця особа належить.

4. Види роботи з прецедентними текстами художнього дискурсу, спрямовані на розширення кругозору студентів соціокультурною інформацією

На нашу думку, на заняттях з російської мови як іноземної доцільно пропонувати завдання на основі літературних текстів, які вивчаються в курсі історії російської літератури. Це дозволяє не тільки формувати комунікативну та соціокультурну компетенції студентів, але й заповнювати прогалини в їх фонових знаннях, необхідних для успішної міжкультурної комунікації.

Наведемо приклади завдань з прецедентними текстами, які дозволяють розширити кругозір студентів соціокультурною інформацією.

Завдання 1. Прочитайте відомі крилаті вислови, автором яких є відомий російський письменник. Спробуйте визначити їх джерело. Що ви знаєте про нього? Розкажіть. Коли, на вашу думку, доречно використовувати ці крилаті слова? Складіть речення з трьома з них.

- 1) А впрочем, он дойдет до степеней известных, ведь нынче любят бессловесных.
- 2) И дым отечества нам сладок и приятен. 3) Ну как не порадеть родному человечку!
- 4) С чувством, с толком, с расстановкой. 5) Служить бы рад, прислуживаться тошно.
- 6) Смесь французского с нижегородским. 7) Счастливые часов не наблюдают. 8) Карету мне, карету!
- 9) Минуй нас пуще всех печалей и барский гнев, и барская любовь. 10) Ум с сердцем не в ладу. 11) Дома новы, да предрассудки стары. 12) Кто беден – тот тебе не пара. 13) ... говорит, как пишет...

Завдання 2. Підготуйте виразне читання вірша про осінь (О. С. Пушкін, М. Ю. Лермонтов, А. М. Майков, Ф. І. Тютчев, А. А. Фет, І. А. Бунін, С. О. Єсенін та інші – на вибір); випишіть рядки, які стали крилатими (випадки використання).

Таке завдання (доцільно пропонувати його як домашнє) сприяє, з одного боку, формуванню вміння виразно читати літературний текст, а з іншого боку, поповненню багажу фонових знань студентів.

Завдання 3. З'єднайте парами тлумачення значення та прецедентний текст, назвіть цитований твір і автора.

1) Восклицание при неожиданной встрече знакомых в каком-либо месте.	1) Дверь отперта для званых и незваных.
2) Употребляется по отношению к слишком широкому гостеприимству тех, кто готов принимать у себя кого угодно.	2) Поспорят, пошумят и разойдутся.
3) Употребляется по отношению к людям, поверхностно, формально относящихся к делу.	3) Свежо предание, а верится с трудом.
4) Заносчивый, хвастливый иностранец.	4) Ба! Знакомые все лица.
5) Употребляется по отношению к бесплодным спорам.	5) Подписано, так с плеч долой.
6) Употребляется для обозначения недоверия к какому-либо сообщению.	6) И вот общественное мнение!
7) Употребляется по отношению к сплетням, неверным слухам.	7) Французик из Бордо.

Це завдання спрямоване на формування у студентів навичок інтерпретації значень прецедентних текстів та опису мовленнєвої ситуації, в якій кожен з них може використовуватися, а також на розвиток їх комунікативних умінь. Важливо звернути

увагу студентів на те, що прецедентне використання характеризується узагальненим, метафоричним значенням.

Завдання 4. Назвіть автора твору, з якого взято наступний фрагмент, і цитованого письменника. Для чого наведена цитата? Назвіть обидва твори.

“Затем рыжий разбойник ухватил за ногу курицу и всей этой курицей плашмя, крепко и страшно так ударил по шее Поплавского, что туловище курицы отскочило, а нога осталась в руках Азазелло. Всё смешалось в доме Облонских, как справедливо выразился писатель...”

Для довідки: уривок взято з роману М. А. Булгакова “Майстер і Маргарита”; цитата запозичена з роману Л. М. Толстого “Анна Кареніна”. Мета введення цитати – яскравіше, нестандартно охарактеризувати плутанину, метушню, сум’яття.

Цей вид завдання допомагає студентам зрозуміти, з якою метою використовується прецедентний текст у конкретному художньому творі, в чиєму мовленні. На цьому етапі роботи доцільно показати на конкретних прикладах, що емоційний фон і експресія прецедентних текстів дозволяють розглядати їх включення в мовленнєві твори як особливий метод створення художнього образу.

Завдання 5. Відновіть цитату, назвіть автора (у дужках слова для довідки):

I. 1) Может быть, ... (деньги) мешают быть симпатичными. 2) ... (наука) еще не знает способов обращать зверей в людей. 3) ... (рукописи) не горят. 4) Что делало бы ... (добро), если бы не существовало ... (зла)?

Для довідки: всі цитати належать Михайлу Афанасійовичу Булгакову.

II. 1) Больше всех ... (рискует) тот, кто не рискует. 2) В ... (радости) всякое живое существо уверено, что оно все знает, все понимает... 3) ... (грусть) – ведь это потребность радости, а не пессимизм... 4) Если ... (сердце) хочет, если верит, значит – да.

Для довідки: всі цитати належать Івану Олексійовичу Буніну.

III. 1) ... (брак) холодит душу. 2) Ах, ... (обмануть) меня не трудно!.. / Я сам ... (обманываться) рад! 3) Была бы верная (супруга) / И добродетельная ... (мать). 4) ... (запретный плод) вам подавай, / А без него вам рай не рай.

Для довідки: всі цитати належать Олександрові Сергійовичу Пушкіну.

1) Блажен, кто верит счастьем и ... (любовью), / Блажен, кто верит небу и пророкам, – / Он долголетен будет на земли / И для сынов останется пророком. 2) В толпе друг друга мы узнали, / Сошлись и разойдемся вновь, / Была без радостей ... (любовь), / ... (разлука) будет без печали. 3) Печально я гляжу на наше ... (поколение)! / Его грядущее – иль пусто, иль ... (темно), / Меж тем под ... (бременем) познания и сомнения, / В бездействии состарится оно. 4) ... (сердце), чем моложе, / Тем боязливее, тем строже / Хранит причину от людей / Своих ... (надежд), своих ... (страстей).

Для довідки: всі цитати належать Михайлу Юрійовичу Лермонтову.

V. 1) В ... (человеке) должно быть все прекрасно: и лицо, и одежда, и ... (душа), и мысли. 2) Во что человек верит, то и ... (есть). 3) Все бледнеет перед ... (книгами). 4) Дела определяются их ... (целями); то дело называется великим, у которого велика ... (цель).

Для довідки: всі цитати належать Антону Павловичу Чехову.

VI. 1) Бессильному не ... (смейся) / И слабого обидеть не моги! / Мстят сильно иногда бессильные враги, / Так слишком на свою ты ... (силу) не надейся. 2) Бывает столько же ... (вреда), / Когда невежда не в свои дела вплетется / И поправлять труды ... (ученого) возьмется. 3) Быть ... (сильным) хорошо, быть ... (умным) лучше вдвое, / Кто веры этому не имеет, / Тот ясный здесь пример найдет, / Что сила без ума сокровище плохое. 4) В ком есть и ... (совесть) и закон, / Тот не украдет, не обманет, / В какой бы нужде ни был он; / А вору дай хоть миллион – / Он воровать не перестанет. / Свет полон ... (дружбою) такою.

Для довідки: всі цитати належать Іванові Андрійовичу Крилову.

Це завдання спрямоване на розвиток пам'яті студентів, розширення їх літературних знань.

Завдання 6. Відновіть текст. Рядки переплутані, але перший правильний (щоб було від чого “відштовхуватися”), потрібно розставити їх на свої місця та назвати автора вірша (правильний номер рядка в дужках):

- 1) Ах, если мученик любви
Однако жить еще возможно (4)
Хоть грустно жить, друзья мои, (3)
Страдает страстью безнадежно, (2)
- 2) Ах, младость не приходит вновь!
И легкокрылую любовь, (3)
И легкокрылое похмелье! (4)
Зови же сладкое безделье, (2)
- 3) Беда стране, где раб и льстец
А небом избранный певец (3)
Одни приближены к престолу, (2)
Молчит, потупя очи долу (4)

Для довідки: всі цитати належать Олександрові Сергійовичу Пушкіну.

Завдання 7. Визначте, хто з письменників і якого літературного героя описує таким чином:

- 1) Страшная прореха на человечестве.

Для довідки: Микола Васильович Гоголь про Плюшкіна.

- 2) Весьма обходительный и учтивый помещик... Помещик, еще вовсе человек не пожилой, имевший глаза сладкие, как сахар, и щуривший их всякий раз...

Для довідки: Микола Васильович Гоголь про Манілова.

- 3) Он был похож на средней величины медведя.

Для довідки: Микола Васильович Гоголь про Собакевича.

Завдання 8. Співвіднесіть прецедентне літературне ім'я та риси характеру:

тургеневская девушка	беззастенчивое враньё, фантазёрство, самолюбование
Обломов	лень, невежество
Манилов	алчность, ханжество, лицемерие, прикрытое маской морализаторство
Чичиков	простодушие, сострадание
Плюшкин	жертвенность
Митрофанушка	карьеризм, угодничество, конформизм
Иудушка Головлёв	духовность, утончённость, готовность к самопожертвованию, способность к глубокой любви, иногда в сочетании с удалённостью от практической жизни
князь Мышкин	предприимчивость, изворотливость, карьеризм при внешней респектабельности

Це завдання приємне для тих студентів, які не люблять багато писати, і тих, хто має добре розвинену інтуїцію.

Завдання 9. Яка друга частина імені героя. Опишіть його та ситуацію, в якій він опинився:

Иван-..., Тугарин- ..., Змей..., Елена..., Добрыня..., Баба-..., Илья..., ... лягушка, Царевна..., ...Бессмертный.

Завдання 10. Створіть власний текст (твір-мініатюру) з включенням прецедентного тексту. Спробуйте підсилити основну думку твору, включивши якийсь прецедентний текст:

Счастливые часов не наблюдают; И дым отечества нам сладок и приятен; И жизнь хороша, и жить хорошо; Его пример другим наука..

Теми: 1) «Верное решение», 2) «Незабываемый день», 3) «Когда мы вместе».

Цей етап роботи є найскладнішим і найвідповідальнішим. Його мета – формування мовних і мовленнєвих компетенцій студентів, вміння складати (усно та письмово) монологічні висловлювання на запропоновану тему.

Як показує наш досвід викладання, запропонована методика приносить очевидні позитивні результати. Студенти, свідомо чи несвідомо, починають використовувати прецедентні тексти в усному мовленні та письмі. Використання завдань з прецедентними текстами дає можливість актуалізувати міжпредметні зв'язки (мова, література, історія, географія, культурознавство), передбачає нестандартні уроки (вікторина, гра, КВК тощо), позакласні заходи.

5. Висновки

Мовна особистість являє собою багатопланову та багатокomпонентну сукупність мовних здібностей, умінь, готовності здійснювати мовленнєві дії різного ступеня складності з урахуванням сформованості особистісного, ціннісного (світоглядного) та культурологічного компонентів.

Найважливішою характеристикою мовної особистості є рівень володіння мовою. Високий рівень передбачає знання мовних одиниць та вміння використовувати ці одиниці відповідно до національно-культурних традицій та ситуації спілкування у всіх видах мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання, письмо та читання) на всіх рівнях мови (фонетика, граматики та лексики).

Одним із найбільш значущих показників рівня сформованості мовної особистості та рівня володіння мовою є володіння прецедентними текстами (використання та розуміння) – іменами, висловлюваннями, культурними символами, які є значущими для індивіда та суспільства, до якого ця людина належить. Використання завдань з прецедентними текстами пошукового, творчого характеру дозволяє урізноманітнити заняття та навчальний процес у цілому.

На початковому етапі роботи з прецедентними текстами необхідно використовувати завдання, які не вимагають спеціальних знань: з'ясувати значення прецедентного тексту за допомогою словника, знайти помилку у використанні, відновити віршовану цитату, розставивши рядки в правильному порядку, співвіднести прецедентний текст та його тлумачення, назвати другу частину прецедентного імені. На другому етапі завдання ускладнюються: відновити цитату, вставивши пропущені слова, самостійно інтерпретувати прецедентний текст, пояснити ситуацію, в якій використовується прецедентний текст, підсилити основну думку твору, включивши прецедентний текст.

Знання прецедентних текстів та вміння включати їх у мовлення характеризують мовну особистість студента, який вивчає іноземну мову. Лінгводидактичний потенціал включення завдань такого характеру величезний: вони сприяють розширенню лексичного запасу студентів, розвитку їх логічного мислення та пам'яті, формуванню соціокультурної та комунікативної компетенцій, дозволяють глибше зрозуміти національну та культурно-історичну самобутність країни мови, що вивчається.

Робота з прецедентними текстами не втрачає своєї актуальності навіть на просунутому етапі вивчення російської мови як іноземної, тому обраний напрямок дослідження видається значущим як у теоретичному, так і в практичному плані.

Література

- [1] Apresjan, J.D., 1995. Izbrannye trudy [Selected Works]. volume 2. Progress, Moscow.
- [2] Bogin, G.I., 1975. Urovni i komponenty rechevoj sposobnosti cheloveka [Levels and components of human speech ability]. Moskovskij gosudarstvennyj universitet, Moscow.
- [3] Bohonnaja, M.E., 2010. Precedentnyj tekst v obuchenii russkomu jazyku kak inostrannomu. Izd-vo TGU, Tomsk.
- [4] Burvikova, N.D., Kostomarov, V.G., 2005. Zhizn' v mimoletnyh melochah. Flinta, Moscow.
- [5] Demidova, T.A., 2012. Precedentnye fenomeny v obuchenii rki. Russkij jazyk za rubezhom , 45–52.
- [6] Dovlatabadi, H.R., Khoshniya, A.S., 2014. Teaching Idiomatic Expressions in EFL Context. International Journal of Applied Linguistics 24, 278–295.
- [7] Efremova, M.A., Slyshkin, G.G., 2004. Kinotekst (opyt lingvokul'turologicheskogo analiza). Vodolej Publishers, Moscow.
- [8] Gal'skova, N.D., 2009. Teorija obucheniya inostrannym jazykam. Lingvodidaktika i metodika. 6 ed., Akademija, Moscow.
- [9] Gricanov, A.A. (Ed.), 2004. Sociologija: Jenciklopedija. Knizhnyj dom, Minsk.
- [10] Gudkov, D.B., 2003. Teorija i praktika mezhkul'turnoj kommunikacii. Gnozis, Moscow.

- [11] Hamali, O., Kanevska, O., K., H., 2020. Linguodidactic potential of precedential texts studying in fiction discourse at the lessons of Russian as foreign language, in: Literary discourse: theoretical and practical aspects. Publishing House "Baltija Publishing", Riga, Latvia, pp. 152–173. doi:10.30525/978-9934-26-009-4.
- [12] Il'ichjov, L.F., Fedoseev, P.N., Kovaljov, S.M., Panov, V.G. (Eds.), 1983. *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar'*. Sovetskaja jenciklopedija, Moscow. URL: <https://runivers.ru/upload/iblock/1b4/filosofsky%20slovar.pdf>.
- [13] Kanevska, O.B., Hostra, K.V., 2020. A Model for the Formation of Secondary Linguistic Personality through Work with Precedent Cultural Phenomena during Classes in the Russian Language as a Foreign Language. *Integration of Education* 24, 296–315. doi:10.15507/1991-9468.099.024.202002.296-315.
- [14] Karaulov, J.N., 2010. *Russkij jazyk i jazykovaja lichnost'*. 7 ed., Nauka, Moscow.
- [15] Kelly, G.A., 1963. *A Theory of Personality: The Psychology of Personal Constructs*. W.W. Norton & Company, New York; London. URL: <https://archive.org/details/theoryofpersonal00kell/mode/2up>.
- [16] Khoshniya, A.S., Dowlatabadi, H.R., 2014. Using conceptual metaphors manifested in disney movies to teach english idiomatic expressions to young iranian efl learners. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 98, 999–1008. doi:10.1016/j.sbspro.2014.03.510.
- [17] Koloiz, Z., 2018. Precedence actualization in the journalism of Ivan Bagrianyi. *Philological Studies: Scientific Bulletin of Kryvyi Rih State Pedagogical University* 18, 108–127. doi:10.31812/filstd.v18i0.2132.
- [18] Komleva, E.V., 2015. Precedentnye teksty v obuchenii RKI. *Russkij jazyk za rubezhom*, 64–71.
- [19] Kostomarov, V.G., 1999. *Jazykovoj vkus jepohi*. 3 ed., Zlatoust, Sankt-Peterburg.
- [20] Krasnyh, V.V., 2001. *Osnovy psiholingvistiki i teorii kommunikacii* [Fundamentals of Psycholinguistics and Communication Theory]. Gnozis, Moscow.
- [21] Kysin, L.P., 1989. *Sociolingvisticheskie aspekty izuchenija sovremennogo russkogo jazyka* [Sociolinguistic aspects of studying the modern Russian language]. Nauka, Moscow.
- [22] Leont'ev, A.A., 1975. *Jazyk, rech', rechevaja dejatel'nost'* [Language, speech, speech activity]. Nauka, Moscow.
- [23] Liontas, J.I., 2002. Exploring second language learners' notions of idiomaticity. *System* 30, 289–313. doi:10.1016/S0346-251X(02)00016-7.
- [24] Lytkina, I.V., 2018. Precedentnye fenomeny v praktike prepodavaniya RKI. Zlatoust, Sankt-Peterburg.
- [25] Maslou, A., 1997. *Psihologija bytija* [Psychology of Being]. Refl-buk, Moscow.
- [26] Mokienko, V.M., Nikitina, T.G., 2010. *Bol'shoj slovar' russkikh pogovorok*. OLMA Media Grupp, Moscow.
- [27] Pechko, N.M., 2008. *Formirovanie jazykovoj lichnosti v processe obuchenija RKI*. Izd-vo MGPU, Moscow.
- [28] Petrova, N.V., 2009. Jevojucija ponjatija "precedentnyj tekst", in: Simashko, T.V. (Ed.), *Problemy konceptualizacii dejstvitel'nosti i modelirovanija jazykovoj kartiny mira*. Pomorskij universitet, Arhangel'sk. volume 4, pp. 350–358.
- [29] Petrovskij, A.V., Jaroshevskij, M.G., 1996. *Psihologija: Slovar'*. 2 ed., Politizdat, Moscow.
- [30] Podlasyj, I.P., 2007. *Pedagogika*. 3 ed., Prosveshhenie, Moscow.
- [31] Prohorov, J.E., 2006. *Dejstvitel'nost'*. Tekst. Diskurs [Reality. Text. Discourse]. 2 ed., Flinta, Moscow.
- [32] Rotter, J.B., 1966. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs* 80, 1–28. doi:10.1037/h0092976.
- [33] Skinner, B.F., 2017. *Nauka i chelovecheskoe povedenie* [Science and Human Behavior]. Izd-vo NGU, Novosibirsk.
- [34] Slyshkin, G.G., 2004. *Lingvokul'turnye koncepty i metakoncepty*. Akademija, Volgograd.

- [35] Smykunova, N.V., 2003. Precedentnye fenomeny v rechevom obshhenii russkoj jazykovoj lichnosti v processe obuchenija russkomu jazyku kak inostrannomu. Kandidatskaja dissertacija. Gosudarstvennyj institut russkogo jazyka im. A.S. Pushkina. Moscow.
- [36] Tsakona, V., 2016. Teaching humor through texts: An intercultural approach. Humor 29, 205–226. doi:10.1515/humor-2015-0114.
- [37] Vajsgerber, J.L., 2004. Rodnoj jazyk i formirovanie duha. 2 ed., Editorial URSS, Moscow.
- [38] Vinogradov, V.V., 1963. Stilistika. Teorija pojeticheskoy rechi. Pojetika. Izd-vo AN SSSR, Moscow.
- [39] Zhukov, V.P., 2007. Slovar' russkih poslovic i pogovorok. 13 ed., Russkij jazyk, Moscow.

Надійшло до редакції: 17.08.2024

Прийнято до друку після рецензування: 25.10.2024

Опубліковано: 20.12.2024